

دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران، الگوی راهبردی رفتار با دشمن مبتنی بر اسناد بالادستی

محمد احدی^۱

چکیده

دیپلماسی دفاعی ابزاری برای پیگیری اهداف سیاست دفاعی و سیاست خارجی است و یکی از کارروه‌های آن پیشگیری از بحران‌هاست که با جلوگیری از تشدید دشمنی‌ها و رفع اختلافات از طریق مذاکره و دیپلماسی صورت می‌گیرد. خداوند در قرآن کریم الگوهای مختلفی را برای رفتار با مخالفین و دشمنان ارائه می‌کند که بخشی از آن‌ها مربوط به رفتار مسالمت‌آمیز و جذب آن‌هاست و در مواردی نیز بر برخورد و مقابله شدید با آن‌ها تأکید دارد. این پژوهش به دنبال دستیابی به الگوی رفتار با دشمن (اعم از مخالفین) مبتنی بر اسناد بالادستی است که در حوزه دیپلماسی دفاعی قابل بهره‌برداری است؛ بنابراین سؤال پژوهش این است که الگوی رفتار با دشمن در دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران چیست؟ در این پژوهش از روش تحلیل محتوی استفاده شده و جامعه آماری آن در جمع‌آوری داده‌ها را کلیه اسناد و مدارک بالادستی و مرتبط به صورت تمام‌شمار و همچنین جامعه آماری خبرگی پژوهش برای غربال یافته‌ها (مفاهیم و مقوله‌ها) شامل خبرگان حوزه دیپلماسی دفاعی به تعداد ۱۷ نفر انتخاب شده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، مخالفین و دشمنانی که دست به اقدام زده‌اند و دشمنانی که علیه خودی اقدام کرده‌اند، به عنوان مضامین الگوی راهبردی رفتار با دشمن، دارای ۱۴ مقوله است که ۶ مقوله برای هر دو مضمون مشترک است و الگوی نهایی دارای ۸۶ مفهوم است که اشتراکاتی در مفاهیم نیز وجود دارد. صلح‌خواهی و تبدیل دشمن به دوست و نهایتاً بازدارندگی و مقابله با دشمن را می‌توان مقوله‌های محوری در مضامین این الگو نام برد.

واژگان کلیدی: الگو، رفتار، جمهوری اسلامی ایران، دشمن، دیپلماسی دفاعی

مقدمه

«وَلَا تَسْتَوِی الْحَسَنَةُ وَلَا السَّیِّئَةُ، اُدْفَعْ بِالَّتِی هِیْ اَحْسَنُ، فَاِذَا الَّذِیْ بَیْنَكَ وَبَیْنَهُ عَدَاوَةٌ کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ»؛ «و نیکی با بدی یکسان نیست [بدی را] به آنچه خود بهتر است دفع کن، آنگاه کسی که میان تو میان او دشمنی است، گویی دوستی صمیمی می‌گردد.» (سوره فصلت، آیه ۳۴).

دوستی و دشمنی از مفاهیمی هستند که با مفهوم زندگی و اجتماع عجین شده‌اند. عموم مکاتب در مورد دوست و دشمن نظرانی دارند؛ اما اسلام که دین مهربانی است، اولویت را بر مسالمت قرار می‌دهد و نه تنها با دوستان و آن‌هایی که دشمنی ندارند؛ بلکه نیکی را در مورد دشمنان نیز تجویز می‌کند. در عین حال، دستورات قوی و قاطعی برای مقابله و دفع شر دشمنانی که دست به اقدام شرارت‌آمیز می‌زنند، دارد. خداوند در آیه ۹۰ سوره مبارکه فرقان دستور کارزار و جهاد با کافران را می‌دهد (فَلَا تُطِيعِ الْکَافِرِیْنَ وَجَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا کَبِیْرًا).

دیپلماسی دفاعی مرتبط با سیاست دفاعی و سیاست خارجی کشورهاست و کارویژه اصلی آن پیشگیری از بحران‌هاست و برای رسیدن به این هدف، گام‌های مهمی باید برداشته شود. سیاست‌های دفاعی مرتبط با دفاع و امنیت کشور در مقابل تهدیدات تدوین و پیگیری می‌شود؛ درحالی که بخشی از کارکرد سیاست خارجی نیز تأمین منافع کشور و در رأس آن منافع امنیت ملی است بنابراین ارتباط وثیقی بین سیاست‌های دفاعی و خارجی کشورها وجود دارد.

بیان مسئله

رفع و مقابله با تهدیدها نیازمند پیشگیری و یا مقابله خواهد بود که البته پیشگیری مقدم خواهد بود. از آنجاکه کارویژه اصلی دیپلماسی دفاعی، پیشگیری از بحران‌هاست، در این فرایند، نحوه رفتار با دشمن مورد توجه قرار می‌گیرد. دفع دشمنان از طریق نیکی کردن به آن‌ها، روشی است که خداوند در آیه ۳۴ سوره فصلت به آن حکم کرده اما آیات دیگری نیز به نحوه رفتار با دشمنان پرداخته و در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران از جمله در بیانات امامین انقلاب اسلامی که مبتنی بر احکام نورانی اسلام هستند، این موضوع تبیین شده که می‌تواند الگویی برای پیگیری در چارچوب دیپلماسی دفاعی قرار گیرند؛ یعنی متولیان دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران برای پیگیری اهداف و مأموریت‌های خود نیازمند الگوی راهبردی در مورد نحوه رفتار با دشمنان هستند درحالی که چنین الگویی تاکنون به یک روش علمی تبیین و تدوین نشده است.

اهمیت پژوهش

با اجرای این پژوهش، انتظار می‌رود سیاست‌های دفاعی کشور که بخشی از آن ناظر بر نحوه رفتار با دشمن است و همچنین دیپلماسی دفاعی به عنوان ابزار مؤثر سیاست‌های دفاعی مبتنی بر الگویی که بر اساس

یک روش علمی تدوین شده، تنظیم شود.

ضرورت پژوهش

در صورت نبود چنین الگویی نمی‌توان انتظار داشت، سیاست‌های رفتار با دشمن مبتنی بر الگویی برگرفته از اسناد بالادستی و به روش علمی تدوین گردند.

پیشینه پژوهش

سید جلال دهقانی فیروزآبادی در مقاله‌ای با عنوان «تحول در نظریه‌های منازعه و همکاری در روابط بین‌الملل»، بر این باور است که نظریه‌های منازعه و همکاری یا جنگ و صلح از سطح تحلیل خرد به سطح تحلیل کلان تحول و تکامل یافته است. در آینده، منازعه و همکاری در سطح بین‌المللی، بیشتر تحت تأثیر عوامل و منابع غیرمادی در چارچوب ساختارهای هنجاری، گفتمانی و فرهنگ بین‌الذهانی خواهد بود (دهقانی فیروزآبادی).

حسین مینایی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی راهبرد دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در وضعیت موجود»، تعداد کشورهای را که در حال حاضر با روابط دیپلماسی دفاعی برقرار کرده، ۴۳ کشور عنوان کرده و تحلیل داده‌های حاصله عملکرد وضعیت موجود دیپلماسی دفاعی پایین‌تر از میانگین ۴ ارزیابی کرده‌اند (مینایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۹-۱۳۰).

سعید پیرمحمدی و همکاران در مقاله خود با عنوان «شاخص‌های قدرت نرم دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران» نشانه‌های قدرت نرم دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران را در پرتو شاخص‌هایی مانند برخورداری از اقتدار معنوی، استقلال و عدم تعهد به قطب‌های قدرت جهانی، الهام‌بخشی، میراث فرهنگی، مردمی‌سازی دفاع در قالب دکترین دفاع همه‌جانبه، هویت اسلامی ایرانی و یکپارچگی ملی، سوابق افتخارآمیز دوران دفاع مقدس و بازدارندگی نرم موردبررسی قرار داده است (پیرمحمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹-۳۴).

«طراحی الگویی از کاربست قدرت نرم دیپلماسی دفاعی در اجرای سیاست‌های دفاعی ج.ا.ایران» عنوان مقاله‌ای است که یعقوب یوسفوند و همکاران در فصلنامه راهبرد دفاعی، منتشر کرده‌اند. نویسندگان این مقاله با بیان اینکه در این دنیای پیچیده برای مواجهه با مسائل نوپدید همچون راهبرد جنگ نرم باید از الگوهای جدیدی استفاده کرد، مبتنی بر الگوی اکتشافی در این پژوهش، به متولیان دیپلماسی دفاعی توصیه می‌کنند اگر به دنبال بهره‌گیری مؤثر از قدرت نرم دیپلماسی دفاعی در اجرای سیاست‌های دفاعی هستند، در رفتارهای دفاعی به حفظ امنیت ملی، تحقق هدف‌ها و منافع ملی و ارتقای عملکرد سازمان‌های دفاعی توجه نموده و در اولویت هدف‌ها قرار گیرند (یوسفوند و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۳-۱۲۳).

هدف پژوهش

دستیابی به الگوی راهبردی رفتار با دشمن در چارچوب دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر اسناد بالادستی

سؤال پژوهش

الگوی راهبردی رفتار با دشمن در چارچوب دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر اسناد بالادستی چیست؟

مفاهیم و مبانی نظری

مفهوم‌شناسی

دیپلماسی دفاعی

دیپلماسی دفاعی عبارت است از سازوکارهایی که یک دولت برای ارتقاء قابلیت راهبردی خود در حوزه دفاع و امنیت از آن بهره می‌گیرد. به‌طورکلی دیپلماسی دفاعی از این جهت اهمیت دارد که می‌تواند زمینه‌های لازم برای همبستگی راهبردی کشورها در شرایط رقابت، منازعه و در فضای آناشرشی را فراهم سازد. به‌عبارتی دیگر دیپلماسی دفاعی مجموعه تدابیر، روش‌ها و فرایندهای معطوف به متقاعدسازی راهبردی است که یک دولت در برخورد با سایر دولت‌ها، جوامع، سازمان‌های بین‌المللی، نهضت‌ها، افراد بیگانه و حوادث و اتفاق‌های جهانی اتخاذ می‌نماید (متقی و پوستین‌چی، ۱۳۹۵: ۴۷-۴۶).

وزارت دفاع انگلیس مأموریت دیپلماسی دفاعی نیروهای مسلح این کشور را به شرح زیر تعریف می‌کند: تأمین نیروها به‌منظور انجام فعالیت‌های مختلف که برای از بین بردن مخاطرات، ایجاد و حفظ اعتماد و کمک در توسعه نیروهای مسلح مقتدر و دمکراتیک و در نتیجه بنیان مشارکتی مهم جهت ایجاد شفافیت و پیش‌گیری از مناقشات به عهده وزارت دفاع گذاشته شده است (حاتمی و احدی، ۱۳۹۵: ۱۷-۱۶).

در این پژوهش، دیپلماسی دفاعی به‌عنوان ابزاری برای دستیابی به اهداف سیاست دفاعی و سیاست خارجی با بهره‌گیری از فنون مختلف دیپلماسی و به‌پشتوانه قدرت و ابزار دفاعی تعریف شده است؛ بنابراین بخش مهمی از رفتارها در حوزه دیپلماسی دفاعی، مربوط به دشمنان و مخالفان است.

الگو

از نظر لغوی به معنای نمونه، نمونه و شکل چیزی که از کاغذ یا مقوا بریده باشند، است. از نظر اصطلاحی یک نظریه کلی درباره قلمروی است که مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد (آفانجشی، ۱۳۷۶: ۵). در این پژوهش، الگو نمونه ساده‌شده‌ای از واقعیت‌هاست که کمک می‌کند تا هنگام طرح‌ریزی تصمیم‌گیری، تمام عوامل و متغیرهای مؤثر و روابط آن‌ها موردتوجه قرار گیرد.

همکاری و منازعه در روابط بین‌الملل

روابط بین دولت‌ها طیفی از منازعه تا همکاری را دربرمی‌گیرد که در سر این طیف، جنگ به‌عنوان نقطه اوج منازعه و در سر دیگر آن اتحاد قرار دارد. در این طیف می‌توان روابط با تنش، رقابت، همکاری، ائتلاف، همگرایی و اتحاد را در نظر گرفت؛ بنابراین روابط بین‌الملل طیف‌های مختلفی از دشمنی تا دوستی را دربرمی‌گیرد که مکاتب مختلف امنیتی به تبیین نظریات مختلف در مورد علت و چگونگی آن‌ها می‌پردازند.

همکاری

همکاری در متون و نظریه‌های روابط بین‌الملل، فراتر از هماهنگی است. رابرت کوهین همکاری را وضعیتی می‌داند که در آن، تعقیب یک‌جانبه منافع خود، به‌طور مستقل، توانایی دیگران را برای دستیابی به اهدافشان تسهیل می‌کند. کوهین بین همکاری و همنوایی تفاوت قائل می‌شود؛ زیرا همکاری مستلزم آن نیست که دولت‌ها هیچ تضاد منافع نداشته باشند؛ بلکه بدان معناست که چگونه ممکن است آن‌ها قادر باشند در جهت منافع متقابلشان بر منازعات غلبه کنند؛ بنابراین ممکن است کشورها بدون اینکه سیاست‌های خود را با یکدیگر منطبق و سازگار کرده باشند و به‌طور یک‌جانبه عمل نمایند، سیاستی هماهنگی داشته باشند (Keohane, 1984: 51-52).

منازعه و دشمنی

منازعه عبارت است از وضعیتی که طی آن دو یا چند گروه به‌گونه‌ای متقابل در پی تحقق منافع یا ارزش‌ها و یا عقاید متضاد و ناهمگونی برمی‌آیند (صدریا، ۱۳۷۹: ۴).

دشمن در لغت فارسی به معنی زشت ذات و زشت‌خوی است؛ مرکب از «دش» به معنی بد و زشت و «من» به معنی نفس و ذات (حسینی دشتی، ۱۳۶۹: ۴۰۳). برخی می‌گویند: مرکب از «دشت» به معنی بد و زشت و «من» به معنی بدنفس، بددل و زشت طبع است. این واژه در معنی مفرد و جمع به کار می‌رود. همچنین به آن که عداوت می‌کند و به شخصی ضرر می‌رساند، دشمن گویند (دهخدا، ۱۳۷۷، جلد ۷: ۱۰۹۰۸)؛ یعنی آن‌کس که بدخواه دیگری است (معین، ۱۳۷۱: ج ۲، ۱۵۳۷).

دشمن در اصطلاح مفسران به کسی اطلاق می‌شود که ضرر می‌رساند. اصطلاحات هم‌معنی با آن عبارت است از: حریف، ضد، مخالف، معارض و عدو. (معارف و معاریف، ج ۵: ۵۵). صاحب کتاب تاج‌التراجم در تعریف دشمن می‌نویسد: «هرکس که دشمن خدا، فرشتگان و رسولان باشد، دشمن انسان است» (تاج‌التراجم، ج ۱: ۱۲۸). عدو «یعنی دشمنی که در قلب به انسان عداوت دارد و در ظاهر مطابق آن رفتار می‌کند، خداوند می‌فرماید: «إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا» (نساء: ۱۰۱). «و نیز فرموده است: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ» (یوسف: ۵).

واژه‌های «عدو» و «اعداء»، حدود ۲۸ بار در قرآن تکرار شده است (مصلاهی پور یزدی، ۱۳۹۳: ۲۶)؛ بنابراین می‌توان دشمنان را به دو دسته تقسیم کرد: آن‌هایی در جایگاه دشمنی و مخالفت دست به اقدام خصمانه زده‌اند و آن‌هایی که روابط با تنش با آن‌ها وجود دارد اما دست به اقدام عملی و خصمانه نزده‌اند. در روابط بین‌الملل، علاوه بر این دو دسته، دولت‌هایی هم وجود دارند که باوجود اینکه رابطه با آن‌ها خصمانه و پرتنش نیست اما دوستانه هم نیست و نمی‌توان رابطه دوجانبه را در چارچوب همکاری تعریف کرد، تقسیم‌بندی نمود.

دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران

ابتنای دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران بر اصول و ارزش‌های دین مبین اسلام و آرمانه‌ای جهانی آن، وجه تمایز اصلی آن با سایر کشورهاست. «درواقع سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران به واسطه گرایش‌های ضد استکباری، در نقطه مقابل سیاست‌ها و بدین ترتیب کارکرد دیپلماسی این کشورها قرار می‌گیرد و همین امر نیز پرداختن به آن، جدای از بحث‌هایی که در زمینه دیپلماسی دفاعی کشورهای جهان سوم مطرح شد، ضرورت می‌یابد» (حاتمی و احدی، ۱۳۹۵: ۲۲۴). کارویژه‌های دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران را به شرح زیر می‌توان تعریف و ارزیابی نمود:

- کمک به دیپلماسی کلی
- کاهش تهدیدها از طریق اعتمادسازی
- شناخت تهدیدها و تحولات نیروهای مسلح دنیا
- ایجاد ائتلاف‌ها
- کمک به نهضت‌های آزادی‌بخش
- تأمین تسلیحات و فناوری (همان: ۲۲۶).

نحوه رفتار با دشمن در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران آموزه‌های قرآن کریم

- تبدیل دشمنان به دوست: (فَصَلِّ، ۳۴)، (رعد، ۲۲)، (قصص، ۵۴).
امام علی علیه السلام در رابطه با آیه ۳۴ سوره فصلت می‌فرماید: هنگامی که برادر [دینی] خود را دیدید و باهم دست دادید و خوش‌رویی کردید و بعد جدا می‌شوید، هر گناهی دارید رفته است و فرمود: «با دشمن خود هم دست بده؛ گرچه بد است؛ که خدا عزوجل بدان امر کرده و می‌فرماید: اَدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَ مَا يُلْقَاهَا اِلَّا الَّذِيْنَ صَبَرُوا وَ مَا يُلْقَاهَا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ» (برازش، ۱۳۹۴: ۵۳۶).

- نیکی و عدالت با دشمنانی که اقدام خصمانه نکرده‌اند:
لَا يَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيْنَ لَمْ يَقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ (ممتحنه: ۸).

خدا شما را از آنان که با شما در دین قتال و دشمنی نکرده و شما را از دیارتان بیرون ننمودند نمی‌داند که با آنان نیکی کنید و به عدالت و انصاف رفتار نمایید که خدا مردم با عدل و داد را بسیار دوست می‌دارد.

- عاقبت تسلط دشمنان
اِنْ يَتَّقُوْكُمْ يَكُوْنُوْا لَكُمْ اَعْدَاءً وَيَسْطُوْا اِلَيْكُمْ اَيْدِيْهِمْ وَاَلْسِنَتُهُمْ بِالسُّوْءِ وَوَدُّوْا لَوْ تَكْفُرُوْنَ (ممتحنه ۲)
هرگاه آن‌ها بر شما تسلط یابند، باز همان دشمن دیرینند و هر چه بتوانند به دست و زبان بر عداوت شما

می‌کوشند و چقدر دوست می‌دارند که شما کافر شوید.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ آتِبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (بقره: ۱۲۰).

هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد، مگر آنکه پیروی از آیین آن‌ها کنی. بگو: راهی که خدا بنماید به یقین راه حق تنها همان است و البته اگر از میل و خواهش آن‌ها پیروی کنی بعد از آنکه طریق حق را دریافتی، دیگر از سوی خدا یار و یآوری نخواهی داشت.

- دوستی نکردن با دشمنان:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ أُولِيَاءَ» (توبه: ۷۳).

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، افرادی که آئین شما را به باد استهزاء و بازی می‌گیرند، از اهل کتاب و مشرکان، دوست و تکیه‌گاه خود انتخاب نکنید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (ممتحنه: ۱). «ای کسانی که به خدا ایمان آورده‌اید، هرگز نباید کافران را که دشمن من و شما نیستند یاران خود برگرفته و طرح دوستی با آن‌ها افکنید؛ در صورتی که آنان به کتابی که بر شما آمد؛ یعنی قرآن حق سخت کافر شدند، رسول خدا و شما مؤمنان را به جرم ایمان به خدا از وطن خود آواره می‌کنند، پس نباید اگر شما برای جهاد در راه من و طلب رضا و خشنودی من بیرون آمده‌اید پنهانی با آن‌ها دوستی کنید و من به اسرار نهان و اعمال آشکار شما دانانترم و هر که از شما چنین کند سخت به راه ضلالت شتافته است».

- صلح و آشتی میان برادران

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» (حجرات: ۱۰). «مؤمنان برادر یکدیگرند؛ پس بین دو برادر خود صلح و آشتی دهید و تقوای الهی پیشه کنید، باشد که مشمول رحمت شوید».

- برقراری ارتباط همزیستی مسالمت‌آمیز

«وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَةٍ فَاُحْسِنُوا مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا» (نساء: ۸۶) «و چون به شما درود گفته شد، شما به [صورتی] بهتر از آن درود گوید یا همان را [در پاسخ] برگردانید».

«دَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا» (احزاب: ۴۶). «و [پیامبر] دعوت‌کننده به سوی خدا به فرمان او چراغی تابناک است».

- صلح (همزیستی مسالمت‌آمیز)

«وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا» (انفال: ۶۱). «اگر آن‌ها (کفار) تمایل به صلح نشان دهند، تو نیز از در صلح درآ».

از کلیت آیه شریفه استنباط می‌شود که در اسلام جنگ تعرضی با کفار نیست؛ بلکه جنگ دفاعی است و هرگاه کفار به فکر همزیستی مسالمت‌آمیز باشند، اسلام با آن‌ها کاری ندارد (قرشی، ۱۳۷۱: ۵۵).

- رعایت حدود

«وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، الَّذِينَ يقاتِلُونَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره: ۱۹۰). «و در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند، نبرد کنید و از حد تجاوز نکنید که خدا تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد».

- اعتماد نکردن به دشمن

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَ مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ» (آل عمران: ۱۱۸). «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! محرم اسراری از غیر خود، انتخاب نکنید، آن‌ها از هیچ‌گونه شر و فسادى درباره شما کوتاهی نمی‌کنند. آن‌ها دوست دارند شما در رنج و زحمت باشید (نشانه‌های) دشمنی از دهان (و کلام) شان آشکار شده و آنچه در دل‌هایشان پنهان می‌دارند، از آن مهم‌تر است. ما آیات (و راه‌های) پیش‌گیری از شر آن‌ها) را برای شما بیان کردیم، اگر اندیشه کنید».

در این آیات به‌وضوح از ارتباط نثانی با کفار حربی و مشرکان جنگ‌افروز، نهی شده و خوش‌باوری مسلمین نقطه آسیب‌پذیری آنان اعلام شده است (قبادی، ۱۳۸۷: ۱۲۸).

- اهانت نکردن به ارزش‌های دیگران

«وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ» (انعام: ۱۰۸) «هیچ‌گاه بت‌ها و معبودهای مشرکان را دشنام ندهید، زیرا این عمل سبب می‌شود که آن‌ها نیز نسبت به ساحت قدس خداوند همین کار را از روی ظلم و ستم و جهل و نادانی انجام دهند». قرآن رعایت ادب در گفتار را نسبت به خرافاتی‌ترین ادیان لازم می‌داند خصوصاً اگر هدف برقراری ارتباط بین‌المللی برای دعوت به پیروی از خداوند و رعایت عدالت در مورد مظلومان و محرومان باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۹۴).

- دعوت به رستگاری

«إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» (اسراء: ۹). «قطعا این قرآن به [آیینی] که خود پایدارتر است، راهنمایی می‌نماید».

هدف از دعوت ملل دیگر در اصل رهایی آن‌ها از گمراهی است. قرآن می‌خواهد ملت‌های غیرمسلمان را به راه رستگاری دعوت نماید تا از این طریق بتوانند به زندگی‌ای بپردازند که متضمن سعادت دنیا و آخرت

آن‌ها است (حاتمی و احدی، ۱۳۹۵: ۲۴۵-۲۴۷).

- ارتباط بر محور مشترکات فرهنگی

«قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ» (آل عمران: ۶۴). «بگو ای اهل کتاب بیاید به‌سوی سخنی که میان ما و شما مشترک است که جز خداوند یگانه را نپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و بعضی از ما بعضی دیگر را غیر از خداوند یگانه به‌خدایی نپذیرد».

برخلاف روابط دیپلماسی غیراسلامی که مبتنی بر اشتراکات قومی، نژادی یا سرزمین است، قرآن محور روابط بین‌المللی را توحید دانسته که مشترک بین ادیان الهی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۵۹۵-۵۹۴).

- وفای به عهد

اصل وفای به عهد و پیمان یکی از دستورهای مؤکد اسلام است که آیات بسیاری به آن توصیه کرده‌اند؛ ازجمله آیه‌ای که وجوب وفای به عهد و التزام و پیمان‌ها را مورد تأکید دارد عبارتند از: اسراء، آیه ۳۴؛ بقره، آیه ۱۷۷؛ مؤمنون، آیه ۸؛ معارج، آیه ۳۲؛ مائده، آیه ۱ و آل عمران، آیه ۷۶. به‌عنوان مثال خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» (اسراء: ۳۴). «به عهد‌ها وفا کنید که البته از عهد و پیمان سؤال خواهد شد». این آیه شریفه مانند غالب آیه‌ای که وفای به عهد را مدح و نقض آن را مذمت کرده، شامل عهد‌های فردی و اجتماعی است، بلکه از نظر اسلام وفای به عهد‌های اجتماعی مهم‌تر از وفای به عهد‌های فردی است، برای اینکه عدالت اجتماعی مهم‌تر و نقض آن بلائی عمومی‌تر است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۵۹).

- حمایت از مستضعفان و مظلومان

«وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمُ أَهْلُهَا» (نساء: ۷۵)؛ «چرا در راه خدا و در راه مردان و زنان و کودکانی که (به دست ستمگران) تضعیف شده‌اند، پیکار نمی‌کنید. همان افراد (ستم‌دیده‌ای) که می‌گویند: خدایا! ما را از این شهر (مکه) که اهلش ستم‌گرند بیرون ببر» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۸).

- اصل عزت اسلامی

«بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا. الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلِيتُهُمْ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةُ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (نساء: ۱۳۸ و ۱۳۹). «منافقان را به عذاب‌ی سخت بشارت‌ده، کسانی که کافران را دوست گرفتند و مؤمنان را رها ساختند، آیا در هم‌نشینی آنان عزت می‌جویند [نادرست اندیشیده‌اند]، عزت همه از خداست».

- مذاکره با حکمت و برهان

«أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِثُهُمْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (نحل: ۱۲۵).
«وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (عنکبوت، ۴۶).

- راه کارهای مقابله با دشمن

- جهاد کبیر

فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (فرقان: ۵۲).

پس تو هرگز تابع کافران مباش و با آنها چنان که مخالفت قرآن و دین حق کنند سخت جهاد و کارزار کن.

- استقامت و پرهیزکاری

«إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا».

(اما) اگر (در برابر آنها) استقامت و پرهیزکاری پیشه کنید، نقشه‌های (خائنانه) آنها به شما زیانی نمی‌رساند.

در آیه دیگری می‌فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ».

- افزایش قدرت نظامی

«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ».

در برابر آنها (دشمنان) آنچه توانایی دارید از نیرو آماده‌سازید.

- مقابله به مثل

«إِنَّمَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ، وَ أَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ، وَ ظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (ممتحنه: ۹).

«شما را تنها از دوستی و رابطه با کسانی نمی می‌کند که در امر دین، با شما پیکار کردند و شما را از خانه‌هایتان بیرون راندند یا به بیرون راندن شما کمک کردند و

هر کس با آنان رابطه دوستی داشته باشد، ظالم و ستمگر است».

- سخت‌گیری بر دشمنان

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنَافِقِينَ وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ»؛ (توبه).

ای پیامبر! با کافران و منافقان جهاد کن و بر آنها سخت‌گیر.

«وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رَحِمَاءُ بَيْنَهُمْ».

- رابطه، نه سلطه (اصل نفی سبیل)

«لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱)؛ اصل وفای به عهد، دوام قراردادها را اقتضا

می‌کند؛ اما در صورتی که قراردادی باعث سلطه کفار شود، اصل نفی سبیل آن را نقض می‌کند (مکارم

شیرازی، ۱۳۷۴: ۵۰۰-۴۹۹).

- حکومت مستضعفان

«وَنَزِدْهُنَّ مِنْ ثَمَنِ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلُهُنَّ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلُهُنَّ الْوَارِثِينَ».

دیدگاه امام خمینی رضوان الله تعالی علیه

- احتراز از قدرت‌های استکباری

«دانشجویان متعهد را در کشورهایی که صنایع بزرگ پیشرفته را دارند و استعمار و استثمارگر نیستند بفرستند و از فرستادن به امریکا و شوروی و کشورهای که در مسیر این دو قطب هستند احتراز کنند».

- مصونیت در پرتو توحید وحدت

«و شما بدانید که اگر ما در تحت لوای اسلام و پرچم توحید باشیم، از آسیب دشمنان مصون خواهیم بود. امروز چون گذشته همه بدبختی‌های مسلمانان، از تفرقه و عدم اجتماع در زیر پرچم پرافتخار اسلام است» (بیانات در جمع کارکنان وزارت خارجه و ... مورخه ۱۳۶۰/۱۲/۲۹).

«اگر برادر باشید و باهم و با یک توجه الهی، با یک وحدت، به دشمن حمله کنید شما پیروز هستید و اگر خدای نخواست در بین شما خلافتی پیدا بشود. که آرزوی دشمن ماست، دشمن شماست. ممکن است طور دیگر پیش بیاید» (بیانات در جمع کارکنان سپاه، مورخه ۱۳۵۹/۹/۱۵).

- خودکفایی ضرورت بی‌نیازی به دشمن

«امریکا که دشمن ماست، ما اگر محتاج به او باشیم برای ما سرشکستگی است. کاری نکنید که خودکفا بشوید» (بیانات در جمع راهپیمایان الیگودرز ۱۳۵۸/۱۰/۱۷).

- استقامت در مقابل توطئه دشمن

«دشمن در توطئه است. دشمن در حال توطئه و نقشه است. اگر استقامت نکنید، اگر این تحول را حفظ نکنید، شاید خدای نخواست دشمن پیروز شود» (بیانات در جمع دانشجویان و دانش آموزان مورخه ۱۳۵۸/۳/۴).
نخراستیدن از دشمن به پشتوانه ایمان به خدا:

«هرگز شما هراسی از هیچ دشمن نکنید. کسی که خدا با اوست از هیچ قدرتی جز قدرت او هراس ندارد» (بیانات در جمع فرماندهان نظامی، مورخه ۱۳۶۱/۱۰/۱۶).

- استقلال و احترام متقابل

«سیاست دولت اسلامی، حفظ استقلال، آزادی ملت و دولت و کشور و احترام متقابل بعد از استقلال تمام خواهد بود و فرقی بین ابرقدرت‌ها و غیر آن‌ها نیست» (صحیفه نور، ۱۳۷۹: ۸۹).

- صلح‌خواهی

«ما صلح می‌خواهیم. ما با همه مردم دنیا در صلح می‌خواهیم باشیم. ما می‌خواهیم مسالمت با همه دنیا داشته باشیم. ما می‌خواهیم در بین مردم دنیا زندگی بکنیم» (بیانات امام خمینی در مورخه ۶۴/۱۱/۲۱).

- مسالمت و مدارا

«با همه دولت‌ها به‌طور مدارا رفتار می‌کنیم و هیچ‌وقت میل نداریم که با خشونت رفتار کنیم» (بیانات امام خمینی در جمع گروهی از کارکنان وزارت راه و ترابری، مورخه ۶۲/۵/۱۱).

- اصل دشمنی ابرقدرت‌ها

«ملت‌های مسلمان باید اصل را بر دشمنی و فریب ابرقدرت‌ها با خود بگذارند، مگر اینکه خلاف عینی و عملی آن را مشاهده و لمس و باور نمایند» (پیام به ملت مسلمان و علمای پاکستان، مورخه ۱۳۶۷/۶/۱۴).

- ظلم، ملامت دشمنی

«ما با کشورها مخالفتی نداریم. ما با دولت‌هایی که ظالم هستند، چه به ما ظلم کرده باشند و چه به برادران مسلمان ما ظلم کرده باشند و بکنند، با آن‌ها دشمن هستیم» (بیانات در مصاحبه با کانال ۲ رادیو تلویزیون آلمان، مورخه ۱۳۵۷/۱۰/۱۵).

- رول‌دصه بلاقنا ی‌لر؛ تانج نافع‌عضتسم

«مراولسما مکن یا بلاقنا مامه به هم‌لیند و ی‌لر به همین فعضتسم، ی‌لر تانج همین فعضتسم به هم‌لیند رداصه دوشه و هم ناهمی‌هار که برای اشم‌تسمه و مبلغ‌دی‌حرکرین شمد ملامت و ن‌شمد تلمه، ی‌ن فعضتسم هم مبلغ‌لن‌دک‌ن بیرکتسمه رب» (بیانات در جمع مردم ارومیه، مورخه ۱۳۵۹/۵/۲۵).

- هوشیاری نسبت به دشمن

«لازم است دشمن را سخت مراقب و هوشیار فرض کنید و گمان احمال و غفلت در او ندهید که در مراقبت سهل‌انگاری نمایید» (پیام به اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا، مورخه ۱۳۵۶/۱۱/۲۴).

- کوچک نشمردن دشمن

«دشمن هر چه باشد نباید ما او را کم بشماریم. این کم ممکن است کم زیاد بشود و زیاد دارودسته پیدا بکند. ما باید بیدار باشیم. با بیداری، با توجه؛ یک نفر هم که دیدیم [که] مخالف است برویم سراغش جلوی او را بگیریم» (بیانات در جمع فرماندهان ارتش، مورخه ۱۳۵۸/۳/۱).

دیدگاه مقام معظم رهبری مدظله العالی

- مقابله با نظام سلطه

«وظیفه سفیر و نماینده جمهوری اسلامی ایران، به کارگیری دیپلماسی کیفی، قوی و کارآمد، برای پیشبرد سیاست ضد نظام سلطه است» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با وزیر و مسئولان وزارت امور خارجه و سفرا و نمایندگان ایران در خارج از کشور، ۱۳۶۸/۱۱/۱۲).

«ما رفتار نظام سلطه را به هیچ وجه قبول نمی‌کنیم؛ البته داعیه سلطه‌گری نداریم؛ اما در هیچ موضوعی زیر بار سلطه نمی‌رویم و شاخص دیپلماسی خود را مقابله با رفتار جهان نظام سلطه و خروج از قاعده سلطه‌گر-سلطه‌پذیر می‌دانیم» (بیانات در دیدار مسئولان وزارت امور خارجه و سفرا و نمایندگان ایران در خارج از کشور، ۱۳۸۶/۵/۳۰).

«ما در دنیا اعلام کرده‌ایم که انقلاب اسلامی، با نظام سلطه مخالف است. نظام سلطه یعنی این که

دولت‌ها و قدرت‌هایی زور بگویند و ملت‌ها و گروه‌ها و کشورها و دولت‌هایی، آن زور را قبول کنند. طرفین، طرفین نظام سلطه‌اند و ما نظام سلطه را رد کردیم و رد می‌کنیم و با آن به مبارزه برمی‌خیزیم. ما در نظام سلطه، طرفین را مقصر می‌دانیم؛ هم سلطه‌گر و هم سلطه‌پذیر را» (بیانات در دیدار با گروه کثیری از دانشجویان و دانش‌آموزان، ۱۳۶۸/۸/۱۰).

- صلح‌خواهی

«انقلاب اسلامی برای تحقق برنامه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اسلام در ایران برپا شده است و در عرصه روابط جهانی نیز تکیه بر آموزه‌های اسلامی، نظام ظالمانه سلطه را رد و صلح و امنیت و سعادت برای همه ملت‌ها را پیگیری می‌کند» (بیانات در دیدار با وزیر و مسئولان وزارت امور خارجه و سفرا و نمایندگان ایران در خارج از کشور، ۱۳۸۶/۵/۳۰).

- اعتماد نکردن به دشمن

«میدان دیپلماسی، میدان یک نبرد واقعی است، منتها نبردی که پشت میز و با لب‌خند و با گفتن صبح‌به‌خیر و شب‌به‌خیر انجام می‌گیرد! وجود ارتباطات دیپلماتیک، هرگز نباید به معنای اعتماد به دشمن تلقی شود، نباید اعتماد کرد» (بیانات مورخه ۱۹ / ۴ / ۷۹).

- ایستادگی و مقاومت

«نتیجه‌ای که می‌توان از ایستادگی و موفقیت دو ملت ایران و نروژ گرفت، این است که تنها راه علاج در مقابل فشارها، ایستادگی و مقاومت است» (بیانات در دیدار با رئیس‌جمهور و نروژ، مورخه ۱۴۰۱/۳/۲۱).

- تفاهم نکردن با زورگویان

«ما با ملت‌های دنیا با دولت‌های گوناگون عالم، بنای همکاری و تفاهم داریم؛ البته نه با زورگوها و کسانی که می‌خواهند همه مسائل را با تکیه بر قدرت خودشان حل بکنند. مثل آمریکا. با این‌ها آیمان در یک جوی نمی‌رود» (بیانات مورخه ۲۰ / ۶ / ۱۳۷۷).

«باید در عرصه ارتباطات دوجانبه و منطقه‌ای و مجامع جهانی حضور کاملاً فعال داشته باشیم و با شناخت مؤلفه‌های ضرورت نظام اسلامی اهدافمان را دنبال کنیم» (بیانات مورخه ۱۳۸۳/۵/۲۶).

- شناخت دشمن و غفلت نکردن

«اگر انسان بخواهد ضربه نخورد، باید نقش دشمن را ببیند. یکی از لوازم توجه و ملاحظه برای ضربه نخوردن، دیدن دشمنی است که می‌خواهد به ما ضربه بزند؛ از این ما را نباید غافل کنند. خط اغفالِ بخصوص خواص و نخبگان از تأثیر دشمن، یکی از خطوط القائی و تبلیغاتی دشمن است» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، مورخه ۱۳۸۸/۷/۲).

- جهاد کبیر (حساسیت در برابر دشمن - تبعیت نکردن از دشمن)

«دشمن را باید شناخت و در مقابل کارهای او باید حساسیت نشان داد...؛ طبعاً این حساسیت وقتی بود، دیگر تبعیت نخواهد بود و عرض کردیم که عدم تبعیت همان جهاد کبیر است» (بیانات در مراسم سالگرد رحلت امام خمینی (ره) مورخه ۱۳۹۵/۳/۱۴).

- ارتباطات رسانه‌ای سلاح دشمن

«امروز مؤثرترین سلاح بین‌المللی علیه دشمنان و مخالفین، سلاح تبلیغات است؛ سلاح ارتباطات رسانه‌ای است. امروز این قوی‌ترین سلاح است و از بمب اتم هم بدتر و خطرناک‌تر است» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، مورخه ۱۳۸۸/۷/۲).

- قدرت‌افزایی و کوتاه نیامدن در مقابل زورگویان

«ما باید قدرت خود را زیاد کنیم. والا هرگونه عقب‌نشینی در مقابل قدرت متکبر و زورگو، یک‌طرفه و تشویق به تعرض و تجاوز بیشتر خواهد بود. این را ما در طول چند سال در صحنه‌های گوناگون تجربه کرده‌ایم. هر جا یک عقب‌نشینی مشاهده کرده‌اند، یک‌قدم جلوآمده‌اند» (بیانات، مورخه ۱۳۸۲/۵/۱۵).

- نترسیدن از دشمن

«از دشمن نترسید، مرعوب هیاهوی مجنونانه امریکا نشوید» (بیانات، مورخه ۱۳۶۹/۲/۱۲).

- بازدارندگی با استحکام ساخت درونی نظام

«ما مطمئنیم که ساخت مستحکم نظام جمهوری اسلامی و اتحاد ملی و نزدیکی دل‌ها میان آحاد ملت، بزرگ‌ترین بازدارنده است. همه موظفند این ساخت استوار و مستحکم را حفظ کنند و استحکام بیشتری به آن ببخشند» (بیانات در دانشگاه افسری امام علی (ع) مورخه ۱۳۹۰/۸/۱۹).

- مبارزه، کار اضطراری در صحنه بین‌الملل

«ما در عرصه بین‌الملل دو نوع کار داریم. یک کار اصلی که عبارت است از همکاری‌های بین‌المللی و یک کار اضطراری که همان مبارزه است» (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران رضوی، مورخه ۱۳۷۵/۱/۴).

- مبارزه با استکبار

«ما هر قدرتی که می‌خواهد ابرقدرتی و تکبر و استکبار و فخرفرشی را در روابط خود با ملت‌های دیگر وارد بکند، رد می‌کنیم.» (بیانات در دیدار مسئولان وزارت امور خارجه، مورخه ۱۳۷۰/۴/۸).

- معارضة با دشمنان خدا

«آن نظامی که به نام اسلام و به نام قرآن است، ولی در مقابل دشمنان خدا تسلیم می‌شود، دیگر جمهوری اسلامی نیست...، چهره جمهوری اسلامی نسبت به دشمنان خدا و متعرضان به حریم ملت‌ها و شرف انسانیت و استقلال ملت‌ها، چهره متعرض و عدم تسلیم است. ما بی‌اعتماد و معارض بودیم و هستیم و خواهیم بود» (بیانات مورخه ۶۸/۴/۳۱).

- تهدیدنکردن و قوی شدن

«ما به دنبال تهدید هیچ کشور و ملتی نیستیم؛ بلکه به دنبال حفظ امنیت کشور و جلوگیری از تهدید هستیم. ضعیف بودن، دشمن را تشویق به اقدام خواهد کرد. برای آنکه جنگ نشود و برای آنکه تهدید تمام شود، باید قوی شد» (بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی و نیروی پدافند هوایی ارتش ۹۸/۱۱/۱۹).

- بازدارندگی نتیجه آمادگی نظامی

«آمادگی و روحیه پای کار بودن ملت ایران و نیروهای مسلح، آنچنان هیبتی به وجود آورده است که اجازه گمان و توهم تجاوز را به دشمن نخواهد داد» (بیانات در مراسم مشترک یگان‌های نظامی خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۱).

- گستاخی و شجاعت در مقابل دشمن - عقل و منطق در تصمیم‌گیری

«دیپلمات‌های ایرانی باید جهت‌گیری اسلامی [را حفظ] و گستاخی و شجاعت در مقابل تهدیدهای دشمنان و قدرت‌های بزرگ و نیز حاکمیت عقل و منطق بر تصمیم‌گیری‌ها و حرکات [را] موردتوجه قرار دهند» (بیانات، مورخه ۱۳۶۸/۵/۳۱).

- تهدید در برابر تهدید

«ما اهل تجاوز به هیچ ملتی و هیچ کشوری نیستیم؛ ما هرگز اقدام به جنگ خونین نمی‌کنیم - ملت ایران این را به اثبات رسانده است - اما ما ملتی هستیم که هرگونه تجاوز را، بلکه هرگونه تهدید را، با استواری و با قدرت کامل پاسخ خواهیم داد. ما ملتی نیستیم که بنشینیم تماشا کنیم قدرت‌های پوشالی مادی که از درون کرم‌خورده و موریانه‌خورده‌اند، ملت استوار و پولادین ایران را تهدید کنند. ما در مقابل تهدید، تهدید می‌کنیم» (بیانات در دانشگاه افسری امام علی (ع) مورخه ۱۳۹۰/۸/۱۹).

قانون اساسی

- نفی ستمگری

نفی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری، قسط و عدل و استقلال سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و همبستگی ملی را تأمین می‌کند. (اصل دوم، بند ۱۶).

- نفی سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری

اصل ۱۵۲ قانون اساسی بیان می‌دارد: «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب استوار است».

– محدودیت همکاری‌های نظامی

اصل ۱۴۶ قانون اساسی با رد استقرار هرگونه پایگاه نظامی خارجی در کشور، محدودیت جدی را در همکاری‌های نظامی به شیوه کنونی جهان ایجاد می‌کند و در این رابطه تصریح دارد: «استقرار هرگونه پایگاه نظامی خارجی در کشور هرچند به‌عنوان استفاده‌های صلح‌آمیز باشد ممنوع است».

– حمایت از مبارزات مستضعفین

اصل ۱۵۴ بیان می‌دارد: «جمهوری اسلامی ایران سعادت انسان در کل جامعه بشری را آرمان خود می‌داند و استقلال و آزادی و حکومت حق و عدل را حق همه مردم جهان می‌شناسد؛ بنابراین در عین خودداری کامل از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر، از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین در هر نقطه از جهان حمایت می‌کند».

سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران

در چشم‌انداز ۲۰ ساله، امور مربوط به مناسبات سیاسی و روابط خارجی (در حوزه رفتار با دشمنان)، به شرح زیر اعلام شده است:

ثبات در سیاست خارجی بر اساس قانون اساسی و رعایت عزت، حکمت و مصلحت و تقویت روابط خارجی از طریق:

- ۱) ادامه پرهیز از تشنج در روابط با کشورها
- ۲) تقویت روابط سازنده با کشورهای غیر متخاصم
- ۳) مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی
- ۴) تلاش برای رهایی منطقه از حضور نظامی بیگانگان
- ۵) مقابله با تک‌قطبی شدن جهان
- ۶) حمایت از مسلمانان و ملت‌های مظلوم و مستضعف، به‌ویژه ملت فلسطین

روش‌شناسی پژوهش

نوع و روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توسعه‌ای و با رویکرد استقرایی است که به روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است.

در این پژوهش محقق جهت تحلیل داده از روش تحلیل محتوای عرفی به شرح ذیل استفاده نموده است:

۱. جمع‌آوری اسناد و بیانات مرتبط با موضوع دیپلماسی دفاعی و دشمن
۲. شناسایی مفاهیم (ویژگی‌ها/کدها) مرتبط با موضوع دیپلماسی دفاعی و دشمن
۳. دسته‌بندی و طبقه‌بندی مفاهیم (مقوله‌بندی) مرتبط با موضوع دیپلماسی دفاعی و دشمن
۴. قراردادن مقوله‌ها در مضامین مرتبط دیپلماسی دفاعی و دشمن

۵. اعتبارسنجی داده‌ها به روش خبرگی

جامعه آماری و حجم نمونه

جامعه آماری پژوهش شامل کلیه اسناد و مدارک بالادستی و مرتبط شامل آیات قرآن کریم و روایات، اندیشه‌ها، آراء، نظرات، رهنمودها و تدابیر حضرت امام خمینی رضوان الله تعالی علیه و حضرت امام خامنه‌ای مدظله العالی، اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران شامل قانون اساسی، سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی نظام است. حجم نمونه بدون نمونه‌گیری و به صورت تمام‌شمار انجام شده است. همچنین جامعه آماری خبرگی پژوهش برای غربال یافته‌ها (مفاهیم و مقوله‌ها) شامل خبرگان حوزه دیپلماسی دفاعی به تعداد ۱۷ نفر انتخاب شده است.

روایی و پایایی پژوهش

در این پژوهش جهت بالابردن روایی اسناد از منابع (اسناد) چندگانه و مختلف (کتاب‌های تخصصی، مقاله‌های علمی - پژوهشی، بایگانی سازمان‌های معتبر وبگاه‌های منتشره، پایگاه اطلاع‌رسانی چهاران، مجموعه کتاب‌های صحیفه امام خمینی (رضوان ... تعالی علیه)، نرم‌افزار منتشره توسط پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی))، ایجاد زنجیره داده‌های اطلاعاتی در پژوهش استفاده گردید و جهت بالابردن پایایی (قابلیت اعتماد) اسناد و مدارک نسبت به تشکیل پایگاه داده از اسناد و مدارک اقدام گردید. برای سنجش اعتبار (پایایی) تحلیل کیفی از روش ضریب هولستی استفاده شد که با رقم ۰/۹ اعتبار آن تأیید شد.

$$\text{ضریب هولستی} = \frac{2 * NA}{NC1 + NC2}$$

روش تجزیه و تحلیل یافته‌ها

برای تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش ابتدا واژه‌های کلیدی در قالب مفاهیم با کدگذاری باز احصا شدند. این مفاهیم، با استفاده از کدگذاری محوری و با روش استقرایی در قالب مقولات دسته‌بندی شدند. با توجه به اینکه ابعاد سه‌گانه (مخالفین، دشمنان بدون اقدام و دشمنان اقدام‌کننده) مبتنی بر متفاوت بودن روش‌های رفتار قبلاً مشخص گردیده، با استفاده از کدگذاری انتخابی، مقولات در چارچوب این سه بعد دسته‌بندی شدند.

بدین ترتیب، مبتنی بر جداول متشکله، در یک جلسه خبرگی، مفاهیم و مقوله‌ها مورد غربال‌گری قرار گرفتند؛ به این ترتیب که مفاهیم مشترک یا با مفهوم نزدیک و مفاهیم کم‌اهمیت و با ارتباط کمتر با موضوع حذف و برخی نیز در بین مقوله‌ها جایجا شدند و همچنین مقوله‌های پیشنهادی برای هر بعد غربال شده و علاوه بر حذف، ادغام یا تفکیک برخی مقوله‌ها، ارتباط آن‌ها با هر بعد نیز مورد بحث قرار گرفته و جانمایی

شدند. نهایتاً مبتنی بر ادبیات و یافته‌های پژوهش، روایتگری تنظیم شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

الگوی رفتار با دشمن در دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران از اسناد بالادستی شامل آیات و روایات، بیانات، نظرات و دیدگاه‌های حضرت امام خمینی رضوان الله تعالی علیه حضرت امام خامنه‌ای مدظله العالی، قانون اساسی، سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی نظام در حوزه دیپلماسی دفاعی شامل سیاست خارجی و دفاعی احصا می‌شود. بیانات امامین انقلاب اسلامی از نرم‌افزار حدیث ولایت استخراج و سپس این بیانات که با روش تمام‌شمار شامل واژه‌های مرتبط با موضوع دیپلماسی دفاعی احصاء شده‌اند، با ذکر مرجع در جداولی تنظیم و کلیدواژه‌های آن‌ها در ستون دیگر جدول درج گردید. در ادامه با استفاده از روش تحلیل محتوی مفاهیم از کلیدواژه‌ها و گزاره‌ها (بیانات) استخراج و سپس مفاهیم هسان و همگرا تجمیع و مقوله‌ها از آن استخراج و در قالب مضامین دسته‌بندی و تحلیل محتوی می‌شوند.

جامعه آماری در این تحلیل محتوا، آثار، بیانات، فرمان‌ها و تدابیر حضرت امام خمینی رضوان الله تعالی علیه و حضرت امام خامنه‌ای مدظله العالی و روش تحلیل، توصیفی با جستجوی کلمات و عبارات مرتبط با مفهوم دیپلماسی دفاعی و دشمن کشف تأکیدات و ارتباطات آن‌ها بوده است. درواقع این تحلیل به دنبال ارتباط میان مقولات نیست بلکه می‌خواهد واقعیت‌هایی را کشف کند. ابزار این کار، جستجو در متن‌های جامعه آماری و شمارش مفاهیم مرتبط با دیپلماسی دفاعی است.

تعداد مفاهیم استخراج‌شده، ۱۰۵ مفهوم است که در قالب ۲۸ مقوله دسته‌بندی شدند. این مقولات با کدگذاری انتخابی در مضامین مذکور قرار گرفتند؛ به‌طوری‌که برای هر مضمون ۷ مقوله انتخاب شد. مفاهیم استخراج‌شده که با کدگذاری محوری در مقولات بیست‌ویک‌گانه قرار گرفته‌اند، درواقع شامل ۲۷ مفهوم برای مضمون مخالفین، ۳۶ مفهوم در مضمون دشمنان بدون اقدام و بقیه مفاهیم (تعداد ۴۲ مفهوم) در مضمون دشمنانی که دست به اقدام زده‌اند، جاثمی شدند.

با توجه به تعدد مفاهیم و مقوله‌ها، غربال‌گری آن‌ها در جلسه خبرگی به‌عنوان مرحله بعد در این گام، مدنظر قرار گرفت. در این مرحله در مضامین نیز تجدیدنظر صورت گرفت و مضمون مخالفان و دشمنانی که دست به اقدام خصمانه زده‌اند، با توجه به قرابت مفهومی، ادغام شدند و با ادغام مفاهیم و مقوله‌های مشترک و با مفهوم نزدیک، تعداد ۸۶ مفهوم و ۱۴ مقوله (۴ مقوله برای مضمون «مخالفین و دشمنانی که دست به اقدام زده‌اند»، ۴ مقوله برای مضمون «دشمنانی که دست به اقدام زده‌اند» و ۶ مقوله مشترک برای هر دو مضمون) طبق جدول زیر احصا و نهایی گردیدند.

مضامین	مقوله‌ها	مفاهیم
مخالفین و دشمنان بدون اقدام خصمانه	صلح‌خواهی	پیگیری صلح و امنیت و سعادت برای همه ملت‌ها، رفتار سازنده و مؤثر با جهان بر اساس اصول عزت، حکمت و مصلحت، پرهیز از تشنج در روابط با کشورها، تلاش برای افزایش همگرایی میان کشورهای همسایه و اسلامی در جهت ارتقای صلح، امنیت، برادری و مراودات اقتصادی، پاسخ مثبت به پیام صلح دشمنان، صلح‌خواهی، مسالمت و مدارا، پرهیز از خشونت، پیگیری صلح و امنیت و سعادت برای همه ملت‌ها، تهدید نکردن، روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب
	تبدیل دشمنان به دوست	دفع بدی با نیکی، دست دادن با دشمن، صبر کردن، رفتار با عدالت و انصاف با غیرخودی‌ها، پاسخ بهتر به نیکی
	ارتباط بر محور مشترکات فرهنگی	ارتباط بر محور مشترکات فرهنگی، تنظیم سطح روابط و مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با کشورهای دارای دیدگاه‌ها و مواضع غیرهمسو با جمهوری اسلامی ایران، تلاش برای اصلاح سازوکارها و نظامات حاکم بر جهان
	تقویت روابط با کشورهای غیرمتخاصم	تقویت روابط سازنده با کشورهای غیر متخاصم، روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب
مقولات مشترک	وفای به عهد	وفای به عهد، وفای به عهد فردی و اجتماعی
	جهاد کبیر	حساسیت در برابر دشمن، تبعیت نکردن از دشمن، برخورداری از چهره متعزز در برابر دشمنان خدا، عدم اعتماد به دشمنان، رازداری، ریاکاری دشمن
	اهانته نکردن به ارزش‌های دیگران	اهانته نکردن به ارزش‌های دیگران، رعایت ادب در مقابل دشمنان
	دعوت به رستگاری	دعوت ملل دیگر به رستگاری، جلوگیری از تبدیل مخالفین به دشمن، توحید محور روابط بین‌الملل، توسعه و تعمیق دیپلماسی عدالت‌خواهی در جهان
	رعایت عدل و انصاف و حدود	رعایت عدل و انصاف، رعایت حدود در نبرد با دشمنان، رفتار با عدالت و انصاف با غیرخودی‌ها
	بازدارندگی	ساخت مستحکم نظام، اتحاد ملی و نزدیکی دل‌ها میان آحاد ملت، آمادگی و پای کار بودن، تهدید در برابر تهدید، قدرت‌افزایی، مرعوب کردن دشمن، افزایش قدرت نظامی، قدرت‌افزایی
	مخالفت با سلطه‌گری و سلطه‌پذیری	دفاع از حقوق همه مسلمانان، پیکار در راه خدا و مستضعفان، ظلم ملاک دشمنی، حکومت نهایی مستضعفین، صدور انقلاب برای نجات مستضعفین، نفی هر گونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری، گستاخی و شجاعت در مقابل دشمن، مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی، رد استکبار و فخر فروشی
	مقابله و سخت‌گیری	کوچک نشمردن دشمن، افزایش قدرت نظامی، نهراسیدن از دشمن به پشتوانه ایمان به خدا، مقابله‌به‌مثل، سخت‌گیری بر دشمنان، قدرت‌افزایی، ترسیدن از دشمن، ایستادگی و مقاومت در برابر دشمن، خودکفایی ضرورت بی‌نیازی به دشمن، برخورداری از چهره متعزز در برابر دشمنان خدا، گستاخی و شجاعت در مقابل دشمن، مقابله با تک‌قطبی شدن جهان، کاهش حضور نظامی بیگانگان در منطقه، مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی
	استقامت	تبعیت نکردن از کافران، استقامت و پرهیزگاری، استقامت در مقابل توطئه دشمن، عقب‌نشینی نکردن در مقابل قدرت متکبر و زورگو، مصونیت در پرتو توحید وحدت، تسلیم نشدن در برابر دشمن، احتراز از قدرت‌های استکباری، تفاهم نکردن با زورگویان
	شناخت دشمن و غفلت نکردن از او	شناخت دشمن، غفلت نکردن از دشمن، تلاش دشمن برای اغفال خواص و نخبگان، مراقبت و هوشیاری نسبت به دشمن، عدم اهمال و غفلت، پرهیز از سهل‌انگاری، ارتباطات رسانه‌ای سلاح دشمن، ازسرگیری عداوت دشمنان در صورت تسلط، قانع نشدن دشمنان

روایت رفتار با دشمن در دیپلماسی دفاعی

اصل اولی در روابط با دشمنان در عرصه‌های مختلف، صلح و روابط مسالمت‌آمیز بر مبنای احترام متقابل و پابندی به عهد و پیمان است. بدین‌ترتیب تبدیل دشمنان به دوست باید در دستورکار قرار گیرد که از طریق دفع بدی با نیکی، دست دادن با دشمن، صبر کردن، رفتار با عدالت و انصاف با غیرخودی‌ها، پاسخ بهتر به نیکی می‌تواند حاصل شود.

اگر دشمنان بنا را بر بدعهدی و نقض پیمان بگذارند و دشمنی خود را آشکار سازند، تسلیم و سازش در مقابل آنان ممنوع و ایستادگی و مقاومت در برابر آنان لازم است.

ترفند مستکبران در تسلیم وادار به اطاعت کردن مردم، استخفاف، تحقیر، تمسخر، تهدید به قتل و شکنجه و اخراج از سرزمین و محاصره اقتصادی است.

هزینه‌ها و پیامدهای سازش و تسلیم در برابر دشمنان به‌مراتب بیشتر از ایستادگی و مقاومت در برابر آنان است و نتیجه سازش و تسلیم، ارتداد، گمراهی، ذلت و سلطه کفار بر مسلمانان و خشم و عذاب الهی است.

نتیجه مقاومت و ایستادگی توسعه رزق الهی، نزول فرشتگان، محبوب خدا واقع شدن، نصرت خداوند و عزت و سربلندی و غلبه اسلام بر تمامی آن‌هاست.

مقاومت و جهاد تا از میان برداشتن فتنه‌ها از عالم باید ادامه یابد تا شاهد استقرار نظام توحیدی در سراسر جهان باشیم.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

دیپلماسی ابزار سیاست خارجی و دیپلماسی دفاعی یکی از ابزارهای سیاست دفاعی است و از آنجاکه کارویژه آن پیشگیری از بحران‌هاست، درگیر روابط بین دولت‌هاست که طیفی از منازعه تا همکاری را دربرمی‌گیرد بنابراین چگونگی رفتار با دشمنان بخش مهمی از این فعالیت را شامل می‌شود.

بر اساس الگویی که از تحلیل محتوای اسناد بالادستی؛ به‌ویژه آموزه‌های قرآن کریم و تدابیر و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی به‌دست آمده، نحوه رفتار با دشمنان در دو دسته مخالفین و دشمنانی که دست به اقدام نزده‌اند و دشمنانی که اقدام علیه خودی داشته‌اند، متفاوت خواهد بود و اصل اول، مطالبه صلح و دوستی و مسالمت و مداراست و در مورد مخالفین و دشمنانی که دست به اقدام عملی نزده‌اند، مصالحه با آن‌ها و حتی مهربانی با آن‌ها با دستور صریح خداوند در قرآن کریم تحت عنوان تبدیل آن‌ها به دوست، در دستورکار باید قرار گیرد. درعین حال، دشمنانی که دست به اقدام خصمانه زده‌اند، نباید مورد غفلت قرار گیرند و همواره باید در شناخت آن‌ها گام برداشت و برای مقابله با آن‌ها برنامه داشت و در مقابل آن‌ها استقامت نمود. البته بخشی از اقدامات، در رفتار با هر دو دسته از دشمنان، مشترک است هوشیاری

و بازدارندگی در مقابل دشمنان ضروری است همواره وفای به عهد، جهاد کبیر و بازدارندگی از آن جمله است که باید در دستورکار باشد.

پیشنهادهای

پیشنهاد اجرایی

یافته‌های این پژوهش در تنظیم و تدوین سیاست‌های دیپلماسی دفاعی و سند راهبردی دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

پیشنهاد پژوهشی

بر مبنای این الگو، پیشنهاد می‌شود طی کار پژوهشی دیگری راهبردهای رفتار با مخالفین و دشمنان و همچنین راهبردهای تبدیل دشمنان به دوست در چارچوب دیپلماسی دفاعی تدوین گردد.

فهرست منابع

منابع دینی

- قرآن مجید ترجمه آیت اله مکارم شیرازی.
- امام خمینی ره، صحیفه نور، تهران: انتشارات طبع و نشر.
- امام خامنه‌ای مدظله‌العالی، **مجموعه بیانات**، قابل دسترسی در www.khamenei.ir
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

منابع فارسی

- آقابخش، علی و مینو افشاری‌راد (۱۳۸۷)، **فرهنگ علوم سیاسی**، تهران: نشر چاپار.
- برازش، علیرضا (۱۳۹۴)، **تفسیر اهل بیت** علیهم‌السلام جلد ۱۳، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- صدریا، مجتبی (۱۳۷۹)، **تئوری تعارض در روابط بین‌الملل**، ترجمه عبدالهادی بروجردی و قدرت احمدیان، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- حسینی دشتی، سید مصطفی (۱۳۶۹)، **معارف و معاریف**، قم: اسماعیلیان، چاپ اول
- معین، محمد (۱۳۷۱)، **فرهنگ فارسی**، تهران: امیرکبیر، چاپ هشتم.
- مصلائی پور یزدی، جمشیدی حسن‌آبادی، جواد (۱۳۹۳)، **مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی**، سال دهم، شماره ۳۷، پاییز.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، **لغت‌نامه دهخدا** (چاپ دوم)، تهران: دانشگاه تهران.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- Keohane, Robert (1984). *After Hegemony*. Princetone: Princetone University Press.